

Előszó

Az utóbbi években egyre több nyelvészeti tanulmány hangsúlyozza a szövegtani, szövegnyelvészeti kutatások fontosságát, előtérbe kerülését. A szövegek nyelvészeti alapú megközelítése révén egyre inkább érlelődik az az elvárás, hogy a kutatási eredmények egységes, adekvát szövegelméletté formálódjanak. ANDOR JÓZSEF a 70-es évek végén így summázza a szövegtudomány akkori helyzetét: „Napjaink szövegnyelvészete még csupán egy szöveggözpontú elemzés alapkategóriáinak megállapításánál és meghatározásánál, illetve egy, a mondatközpontú keretből kilépő elemzés módszerének kidolgozásánál tart. Így tehát jelenlegi kutatási keretünket inkább modellformálásnak, mint egy elmélet megalkotásának kell tekintenünk” (ANDOR 1979: 33). Tudományosan megalapozott minden részletében kidolgozott szövegelméletről ma, e vélemény megfogalmazása után húsz évvel sem beszélhetünk. Ez nem azt jelenti, hogy nem születtek — és születnek — újabb és újabb próbálkozások, eltérő kutatási irányokba mutató modellek, melyek alapjukat többé-kevésbé korábbi nyelvelméletekből merítik, s ezek apparátusát, tanulságait felhasználva alkotják meg saját elméleti kereteiket, és az azon belül adekvát módon működni képes elemző szisztémát.

Doktori értekezésem is az utóbb említett törekvések közé sorolom, mint egy olyan lehetséges módszer ismertetését, amelyet alkalmazva szövegmondatok lehetőség szerint explicit leírására vállalkozhatunk, és amely elméleti kereténél, leíró apparátusánál fogva a szövegmondatok leírásán túl szövegek szövegtani elemzéséhez is adalékot nyújthat. Egyrészt az eddigi leíró grammatikai iskolák elméleteit, módszereit, eredményeit, hiányosságait figyelembe véve, másrészt pedig konkrét szövegmondatok elemzésére támaszkodva alakítottam ki a szövegmondat-elemzés háttéréül szolgáló elméleti keretet, és állítottam össze az egymásra épülő szövegmondat-reprezentációs lépések sorát. A modell célja, hogy egy bármilyen módon létrehozott interpretáció explicit reprezentálhatóságát biztosítsa. A szemiotikai textológia keretében PETŐFI S. JÁNOS az alábbi interpretációtípusokat különbözteti meg, párokba rendezve őket:

- „*természetes vs elméleti*:
úgynevezett ’természetes befogadói szituációban’ létrehozott (intuitív, nem egy interpretációelmélet által előírt utasítás ’algorithmikus lépései’-t követő) interpretáció vs egy interpretációelmélet utasításait követő;
- *értelmező* (más szóval: *explikatív*) vs *értékelő* (más szóval: *evaluatív*):

egy vehikulumhoz valamennyi jelkomplexum-összetevőt (vagy azok közül csak valamelyeket) hozzárendelő interpretáció vs a hozzárendelt összetevőket valamilyen (stilisztikai, poétikai, szociális, morális, ideológiai, vallási stb.) normarendszerre vonatkozóan minősítő;

- *elsőfokú vs másodfokú:*
egy adott vehikulumhoz 'közvetlen' (betű szerinti értelemben vett) jelkomplexum-összetevőket hozzárendelő (vagy ezeket az összetevőket értékelő) interpretáció vs 'közvetett' (szimbolikus értelemben vett) jelkomplexum-összetevőket hozzárendelő (vagy ezeket az összetevőket értékelő);
- *leíró (más szóval: deskriptív) vs érvelő (más szóval: argumentatív):*
az értelmezést, értékelést csupán bemutató interpretáció vs a bemutatott értelmezést, értékelést megokoló;
- *strukturális vs procedurális:*
csupán az interpretációfolyamat eredményét bemutató interpretáció vs magát az interpretációfolyamatot (is) bemutató" (PETŐFI 1996: 24–25).

Az interpretáció itt felsorolt típusai közül az általános értelemben vett emberi kommunikációban az interpretátor a legjellemzőbb módon *természetes – értelmező – elsőfokú – leíró – strukturális interpretációt* valósít meg. A szövegmondatok elemző megközelítésében én az ennek megfeleltethető *elméleti – értelmező – elsőfokú – leíró – strukturális interpretációt* veszem alapul.

A szövegorganizáció reprezentációjában, ezáltal a szövegmondatokéban is központi tényező az *explicitésre* való törekvés. Egy reprezentáció explicitése kétféleképpen értelmezhető. Az explicités gyengébb értelmezése azt jelenti, hogy bár az interpretáció létrehozásakor intuíciónkat is felhasználjuk, az interpretáció eredményét explicit módon reprezentáljuk. Az explicités fogalmának egy erősebb értelmezése az a fajta explicités, amelynek jegyében előre megfogalmazott szabályrendszerből maga az interpretáció explicit módon levezethető. Ennek realizálására már csak annak következtében sincs biztos alapunk, hogy az interpretáció minden esetben egy interpretálandó vehikulum és az azt interpretáló személy tudás-, feltételezés- stb. rendszere interakciójának eredménye, ahol ez a tudás-, feltételezés- stb. rendszer interpretátoronként változó, vagy változó lehet.

Ezek ismeretében a szövegmondatok reprezentációjában a lehetséges explicitésre törekvés annak az értelmezésnek explicit reprezentációját jelenti, amely egyéni módon létrehozott interpretáció eredményeként jön létre.

Szükségnek tartom már e bevezetésben hangsúlyozni, hogy az itt bemutatásra kerülő modellben — kidolgozása jelen fázisában — az *értelmezés* elsősorban szintaktikai értelmezést jelent, a szemantikai aspektusok közül csupán azokat véve figyelembe, amelyek vagy szintaktikailag manifesztálódnak, vagy a szintaktikai struktúra alapján több-kevesebb biztonsággal kikövetkeztethetők.

A fejezetek sorrendje, ezek felépítése szándékom szerint azt szolgálja, hogy az olvasó mind elméleti, mind gyakorlati síkon úgy értelmezhesse a bizonyára több szempontból újszerű szövegmondat-megközelítést, hogy bele tudja illeszteni egy átfogóbb tudomány- és elmélettörténeti áttekintésbe, viszonyítani tudja más szöveg(mondat)-elemző irányzatokhoz. A reprezentációs modell bemutatását követő szövegelemzés révén — konkrét adatokon keresztül — leszűrhető, hogy miben segíti, segítheti a vázolt szövegmondat-leírás teljes szövegek vagy szövegrészek nyelvészeti alapú elemzését.

Disszertációm a Debreceni Egyetem magyar nyelvtudományi doktori programjának keretében készült, amelyhez jelentős szakmai támogatást kaptam a program, valamint a Magyar Nyelvtudományi Tanszék oktatóitól, mindenekelőtt Hoffmann Istvántól. Munkámban nagy előrelépést jelentett az a kutatás, amelyet a DAAD jóvoltából az Odera melletti frankfurti Viadrina Egyetemen Prof. Hartmut Schröder irányításával végezhettem. Az értekezés végleges formájának kialakításában nagyban támaszkodhattam opponenseim, Andor József és Tolcsvai Nagy Gábor építő észrevételeire, javaslataira. Hálás köszönettel tartozom Petőfi S. Jánosnak, aki témavezetőként munkámat folyamatosan figyelemmel kísérte és segítette.